

پیش‌خوانی

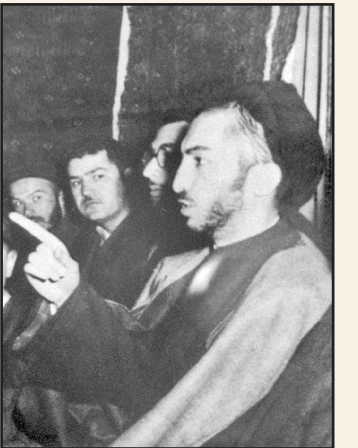
رهبر فدائیان اسلام در آیینه یک خوانش جدید حالات و مقامات مصلح

■ **شاهد توحیدی**

شهید سید مجتبی نواب صفوی، رهبر جمعیت فدائیان اسلام، از بانیان بیداری دینی در دوران پس از شهریور ۲۰ به‌شمار می‌رود. وی در مقطع نهضت ملی با برداشتن مواضع از برابر این حرکت

استقلال طلبانه، به پیش‌رفت آن خدماتی در خور نمود. اثری که هم‌اینک به‌شما معرفی می‌شود، خوانشی مجمل از زندگی و رمانه آن بزرگوار است که توسط مهدی قیصری به نگارش درآمده و مرکز اسناد انقلاب اسلامی آن را منتشر کرده است. در بخش‌هایی از مقدمه ناشر چنین می‌خوانیم: «ایران به علت موقعیت استراتژیک خود همواره مورد توجه دول استعمار گر بوده است. زمانی که موج استعمار به سواحل ایران رسید، زمینه روی کار آمدن حکومت وابسته و تأمین‌کننده منافع استعمارگران نیز فراهم شد. انقلاب مشروطه که در واقع واکنشی در مقابل این شکست‌ها و دخالت‌ها بود، ناکام ماند و در جریان جنگ‌اول جهانی بیگانگان بر مملکت استیلا یافتند. پس از جنگ، انگلیسی‌ها ر ضاخان را بر سر کار آوردند و حکومت دیکتاتوری رضاشاه برای تحمیل مجدد توجه‌فرمایشی به ملت ایران به سخت‌گیری و علما و تعطیلی مراسم مذهبی و سرکوب هر گونه ندای آزادی‌خواهی پرداخت. حکومت رضاشاه دین را عامل عقب‌ماندگی جامعه معرفی می‌کرد و به شدت با مظاهر دینی می‌جنگید. کشتار مردم و واقعه گوهرشاد شهادی بر این مدعاست. پس از تبعید رضاشاه از ایران، گروهی از نوریسمین‌های ضدین با حمایت حکومت هر روز بخشی از اعتقادات دینی را به چالش می‌کشیدند که این‌ا هر برای علمای نجف که قطب دینی جهان اسلام بودند، قابل تحمل نبود. ازاین‌رو، صدور فتوا برای قتل‌احمدکسروی را باید از این منظر دید. جمعیت فدائیان اسلام به رهبری نواب‌صفوی با دغدغه مذهبی همانند رزم‌آرا، هزیر و… که مانع اصلی بر سر راه ملی شدن صنعت نفت بودند، جزوی از کارنامه درخشان

۱۳۳۱. شهیدسیدمجتبی نواب صفوی، پس از آزادی از زندان دکتر مصدق

فعالیت این گروه می‌باشد. آنان بدون شک در ملی شدن صنعت نفت سهم عمده‌ای داشتند. این کتاب درصدد است تا یک دیدمیرازه فدائیان اسلام را تحت رهبری نواب برای خواننده باز گو کند.»

آغازین فصل از این پژوهش، انعکاس‌دهنده میلاد و نشو و نمای شهیدنواب صفوی است. در بخش‌هایی از آن چنین آمده است: «در روزگار مخوف، در جنوبی‌ترین نقطه شهر تهران، در محله خیابان آباد، شکوه‌السادات، همسر سیدجواد میرلوحی یک شب در خواب دیده بود خانه کوچک محقرشان نورباران شده است. در میان نور خیره‌کننده، خامی محترم وارد شده و گفته است: من فطّه خدمتکار حضرت زهرا(س) هستم. از سوی ایشان گرفتم و باز کرده بود. یک بَرد یمانی در آن بود. روی آن هم یک خوشه انگور بادامه‌های درشت و زیناقران داشت. چندی بعد چشم پدر به میلاد سیدمجتبی روشن شد. سیدجواد میرلوحی خود از روحانیون مخالف سیاست رضاخان بود و پس از تصویب لباس متحدالشکل مجبور شد از لباس روحانیت خارج و به عنوان وکیل دادگستری در عدلیه مشغول کار شود. در آنجا بود که مشاجرہ سختی بین سیدجواد و علی‌اکبر دادور، وزیر عدلیه رضاخان در گر فت در سال ۱۳۱۴ تا ۱۳۱۵ سیدجواد میرلوحی به سه ساله و زندان محکوم شد. در همین ایام بود که زن و فرزندان او بی‌سرپرست ماندند و سید محمود نواب‌صفوی که برادر همسر او و مردی با کفایت و فضیلت بوده است، خانواده او را تحت‌تکفل خود می‌گیرد. سیدمجتبی در غیاب پدر روزبه‌روز بزرگ‌تر می‌شد و تحت‌نظر مادر و دایى خود تحصیلات ابتدایی را در دبستان حکیم‌نظامی آغاز کرد، اما طولی نکشید که پدرش اندکی پس از آزادی از دنیا رفت و سیدمجتبی آموزش گرم‌پدر را از دست داد. سیدمجتبی دوران دبیرستان را در مدرسه صنعتی آلمان‌ها به پایان برد و این در حالی بود که او علاوه‌بر تحصیل کلاسیک، در مدرسه‌فدائیه خلی آباد مدرسه‌مروّی به‌تحصیل معارف اسلامی نیز پرداخت. در همین دوران بود که سیاست‌های ضددینی رضاخان باعث شد تا سیدمجتبی را به‌رادر در پیش گیرد…»

■ **محمد رضا کائینی**

علامه محقق و تاریخ‌نگار شهیر استاد علی دوانی، علاوه بر همه مزايا، نخستین تاریخ‌نگار انقلاب اسلامی نیز به‌شمار می‌رود. سالروز درگذشت وی، فرصتی مغتنم است که در باب این اقدام ارجمند وی، سخن رود. مقالی که پیش روی شماست، با استناد به یاره‌ای روایات نزدیکان و اطرافیان آن بزرگوار، کوشیده است تا به زوایای گوناگون تألیف مجموعه ۱۱جلدی «نهضت روحانیون ایران» بپردازد. امید آنکه تاریخ‌زوهان و عموم علاقه‌مندان را مفید و مقبول آید.

■ ■ ■

■ **«نهضت دوماهه روحانیون ایران» خشت نخست تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی**

علامه مفضال زنده‌یاد حجت‌الاسلام والمسلمین علی دوانی، از آغازین گام‌های نهضت اسلامی، به اندیشه ضبط و نشر اسناد و نیز وقایع این حرکت افتاد. حاصل این حرکت هوشمندانه، اثر تاریخی و گرانسنگ «نهضت دو ماهه روحانیون ایران» گشت. مؤلف ارجمند در دیباچه این کتاب، بخشی از دغدغه‌های آن دوره خویش را به این شرح با مخاطب در میان نهاده است: «نویسنده این کتاب از دیر زمان متوجه این معنی بوده است که یکی از علل جدایی نسل کنونی مسلمین و بالخاص جامعه ایران از علمای دینی و روحانیون خود اطلاع نداشتن از ارزش وجودی آنها در اجتماع و موقعیت واقعی این سلسله می‌باشد. چه مردان بزرگ و علمای عالی مقداری داشته‌ایم که زحمت‌ها کشیده و به مردم و اجتماع خدمت‌نامه‌موه‌اند و در شرایط سخت دامن همت به کمر زده و کشتی طوفان‌زده مسلمین را از غرق‌بای‌های وحشتناک نابودی به ساحل نجات رهبری نموده‌اند، ولی چون این حقایق به‌قلم نیامده و به زبان روز نگارش نیافته است، جز عده معدودی

مجتبی‌الاسلام والمسلمین استاد علی دوانی، نخستین مورخ نهضت اسلامی

د

دکتر **محمد رجبی**: «**بدیهی است که شجاعت علمی پدرم در متمایز کردن اثر نهضت روحانیون ایران، نقش بسیار مهمی داشته است. مور خان غالباً تلاش می‌کنند درباره تاریخ گذشته بنویسند که کسی مدعی نشود، ولی ایشان با کمال شجاعت درباره تاریخ معاصر می‌نویسند، بی آنکه به فکر خوش آمدن و بد آمدن کسی باشند!** خودشان در مقدمه کتاب می‌نویسند که **تحت فشار بوده و تهدید شده‌اند!**…»

علامه علی دوانی نخستین تاریخ‌نگار انقلاب اسلامی در آیینه روایت‌ها و تحلیل‌ها

«نهضت روحانیون ایران»

همچنان در صدروقایع‌نگاری نهضت اسلامی

کسی از آن اطلاع ندارد…»

روایت استاد دوانی از تألیف و انتشار اثر نهضت دوماهه ایران نیز، در خور تأمل و حاکی از ضرورت سنجی و زمان‌شناسی اوست: «نویسنده دور اول نهضت روحانیون ایران را، درست اندکی پس از رفع غائله انجمن‌های ایالتی و ولایتی – که نهضت به خاطر آن آغاز شده بود- در کتابی به نام نهضت دوماهه روحانیون ایران، تدوین و چاپ و منتشر ساخت. تجربه را نویسنده با تألیف و چاپ و انتشار شرح زندگانی آیت‌الله بروجردی داشت که در بیست و چند روز انجام گرفت و آن را برای چهلیم آن مرجع بزرگوار منتشر کرد و آن اینکه اگر زود تا قتیبه داغ است و آوازه قیام روحانیون بر ضد دستگاه جبار فرونشسته است، به کار جمع‌آوری اعلامیه‌ها و اسناد و نوشتن سیر حوادث آن نشویم، به مرور ایام همه چیز فراموش می‌شود و فقط نامی از آن باقی می‌ماند!…» کاغذ کتاب نهضت دوماهه روحانیون ایران راه با سفارش یکی از محترمان تهران به صورت نسبیہ گرفتم و کتاب را در ۲۰۰ صفحه به قطع وزیری با هزینه خود، در مدتی کوتاه چاپ و منتشر کردم. روزهای نوبتتم و شب‌ها دور از چشم مأموران در چاپخانه حکمت قم غلط‌گیری و چاپ می‌کردم…»

■ **علل و زمینه‌های پایه‌گذاری تاریخ‌نگاری انقلاب**
همانگونه که در فوق اشارت رفت، اقدام استاد دوانی در حفظ اسناد و اطلاعات نهضت اسلامی، از مال اندیشی وی نشست می‌گرفت و ریشه در شناخت تاریخ نهضت‌های پیشین داشت. او در فرایند قیام‌های پیشین مردم ایران به رهبری روحانیت، دریافته بود که دیگران چگونه با غرض‌ورزی باعث تحریب آن شدند و از این وقایع، تحلیل‌هایی وازگونه ارائه کردند. محمد حسن رجبی، فرزند پژوهشگر استاد، در باب علل و زمینه‌های پایه‌گذاری

داشتند و تعمیر کار ضبط صوت و بلندگو بودند و فردی بسیار متدین و مذهبی و انقلابی به‌شمار می‌رفتند- سخنرانی‌های مراجع را ضبط می‌کردند و شبانه می‌آوردند، پیش پدرم و ایشان نوارها را پیاده و ویرایش می‌کردند. حتی برای حضرت امام هم یک نسخه می‌فرستادند که ایشان نظر بدهند و اگر امام نقطه‌نظری داشتند، تصحیح می‌کردند و به پدرم بازمی‌گرداندند. ظاهراً در پایان کار ساواک متوجه شده بود که یک همچین کاری در حال انجام است، به ساواک قم هشدار داده بودند که مواظب باشید این کتاب توزیع نشود! این کتاب کمتر از یک ماه بعد از پایان غائله تمام و منتشر شد و به دست حضرت امام، مراجع و برخی از علما و فضلا که دوست پدرم بودند، رسید. رژیم پهلوی فکر نمی‌کرد که همچین کاری به این سرعت انجام شود. این را داخل پرتنز عرض کنم که این تنها کتابی است که در تاریخ معاصر به این سرعت نوشته می‌شود. کتاب تاریخ‌الدخانیه که توسط شیخ حسن کربلایی نوشته شده است، سه سال بعد از واقعه تنباکو نوشته می‌شود. کتاب تاریخ

بیداری ایرانیان ناظم‌الاسلام کرمانی با وقایع اقیاقیه شیخ محمد مهدی شریف کاشانی، گرچه روزشمار است، اما برای انتشار در آن دوره نوشته نشد و بعد از حوادث منتشر شد. در مورد نهضت ملی نفت کتاب خاصی نداریم که حاکی از نقش علما باشد، اما این کتاب در همین دوره نوشته شد و در عرض کمتر از یک ماه، آن هم با توجه به سانسور و اختناق شدیدی که وجود داشت، پدرم این کتاب را تألیف کرد و مقدمه ارزشمندی بر آن نوشت. چه بسا آن مقدمه، خیلی مهم‌تر از خود متن باشد!…»
محمدحسن رجبی در ادامه بیان خاطرات خویش، از تدبیر پدر برای اطلاع مراجع و علمای نامور وقت از محتوای کتاب اشاره می‌کند و می‌گوید: «کار هوشمندانه‌ای که پدرم به انجام رساندند، آن بود که وقتی کتاب به چاپ رسید، بلافاصله نسخه‌هایی از آن را برای همه مراجع وقت و برخی از بزرگان و فضلاء حوزه قم و تهران فرستادند، چون می‌دانستند که خبر این کار حتماً به گوش ساواک خواهد رسید و نمی‌گذارند که کتاب توزیع شود. ساواک هم بلافاصله به چاپخانه حکمت قم رفت و تمام نسخه‌های کتاب را که آنجا بود، جمع‌آوری و ضبط کرد و نگذاشت که توزیع شود! به همین دلیل وقتی واقعه فیضیه پیش آمد، اولین کسی که دستگیر شد، ایشان بود. چون ساواک می‌دانست که اگر ایشان دستگیر نشود، حتماً یک کتاب هم در مورد این واقعه به نگارش درمی‌آورد! پدر برایمان تعریف می‌کرد که پس یازداشت، مرا به شهربانی قم بردند. در آنجا نشین شهربانی قم گوشه حیاط شهربانی را نشان داد که تعدادی زیادی اوراق سوخته در آنجا قرار داشت! وی گفته بود آقای دوانی! اینها نسخه‌های نهضت دوماهه روحانیون ایران است! متأسفانه به دلیل جو خفقانی که وجود داشت، کتاب تجدید چاپ نشد. سال ۵۶ که انقلاب اسلامی اوج گرفت و حضرت امام فرمودند که نگارید این نهضت به فراموشی سپرده شود، پدر آستین بالا زدند و یک سال و اندی قبل از پیروزی انقلاب، آن را به دقت رصد کرده و ثبت و ضبط می‌نمودند. اعلامیه‌ها، بیانیه‌ها و سخنرانی‌های حضرت امام و سایر مراجع و شخصیت‌های مذهبی را جمع‌آوری می‌کردند که دو جلد از مجموعه ۱۰ جلدی کتاب نهضت دو جلد، تفضیل یافته کتاب نهضت دو ماهه روحانیون ایران بود.»

■ **شاخص‌ترین وقایع‌نگاری انقلاب اسلامی**

با مطالعه مطالب فوق آمده، در فرایتیم که استاد دوانی اثر «نهضت دوماهه روحانیون ایران» و نیز مجموعه ۱۱ جلدی «نهضت روحانیون ایران» را با چه دشواری تألیف و طبع کرده و به علاقه‌مندان عرضه داشته است. با مروری بر این دو اثر تاریخی، بر ما روشن می‌شود که مؤلف به ثبت و ضبط نقش روحانیون در تاریخ انقلاب، اهتمامی ویژه داشته است، هر چند که درباره سایر گروه‌ها نیز انصاف را به کمال مراعات ناموده و حق آنها را ادا کرده است.

محمد رجبی دوانی، فرزند استاد درباره علل این توجه ویژه می‌گوید: «به اعتقاد پدرم، نقش روحانیون عمداً توسط بسیاری از مورخان نادیده گرفته شده است، در حالی که در طول تاریخ، مؤثرترین و کارآمدترین جریان سیاسی و اجتماعی بوده‌اند و نهایتاً هم انقلاب اسلامی با همت آنان به ثمر رسید. پدرم احساس می‌کردند که در تاریخ‌نویسی معاصر، روحانیت مغلوب واقع شده و مار کمیسیت‌ها و ناسیونالیست‌ها و فراماسون‌ها هر یک به سهم خود، سعی کرده‌اند نقش روحانیت را وارونه جلوه بدهند یا کلاً نادیده بگیرند! اثر بسیار مهم ایشان، کتاب ۱۱ جلدی نهضت روحانیون ایران است. خودشان هم همیشه می‌گفتند که این کتاب را از همه آثارشان بیشتر دوست دارند. بیش از ۴۱ سال از انقلاب اسلامی و بیش از نیم‌قرن از نهضت امام می‌گذرد و هنوز هم این کتاب یکی از معتبرترین و شاید بتوان گفت بهترین کتابی است که درباره انقلاب نوشته شده است. به نظر من هیچ‌یک از کتاب‌های پدر به خوبی این کتاب، ویژگی‌های شخصیتی، تشخیص‌های پژوهشی، نگارشی و ادبی ایشان را نشان نمی‌دهد. غیر از روحیه استقلال و آزادگی نویسنده، مهم‌ترین

۹ | روزنامه جوان | شماره ۶۰۰۰

ویژگی این کتاب آن است که نگارنده خود پیوند محکمی با جریان روحانیت داشته و سعی کرده مشاهدات شخصی خود را بنویسد. روایت‌های صادقانه از رویدادهای انقلاب، در قالب نثری سهل و ممتنع، این کتاب را در بین تاریخ‌نگاری انقلاب بسیار برجسته کرده است. این کتاب ابتدا در ۲۰۰ صفحه منتشر و بعدها به ۱۱ جلد تبدیل شد! بدیهی است که شجاعت علمی مرحوم پدرم هم در متمایز کردن آثار ایشان، به‌ویژه این کتاب نقش بسیار مهمی داشته است. مورخان غالباً تلاش می‌کنند درباره تاریخ گذشته بنویسند که کسی مدعی نشود، ولی ایشان با کمال شجاعت درباره تاریخ معاصر می‌نویسند، بی آنکه به فکر خوش آمدن و بد آمدن کسی باشند! خودشان در مقدمه کتاب می‌نویسند که چقدر بابت نوشتن این کتاب تحت‌فشار بوده و تهدید شده‌اند! این کتاب در میانه چاپ بود که به دلیل سعایت برخی از دوستان نزدیک بود چاپش متوقف شود و پدرم با تحمل مشقت‌ها و رنج‌های زیاد، کار را به نتیجه رساندند.»

■ **تاریخ‌نگاری بدون سانسورا**

به شهادت تاریخ، هر انقلابی با پدیده «ریزش» همراه است. این‌ا مسابرای مسوخ، نوعی محافظه‌کاری به‌همراه می‌آورد و می‌تواند او را دچار دوسانسور سازد. استاد علی دوانی با وجود آنکه با بسیاری از کنار کشیدگان از جریان انقلاب و نظام اسلامی موافق نبود و تا پایان حیات نیز از جمهوری اسلامی و رهبری آن حمایت‌بی‌درع می‌نمود، اما هیچگاه راضی نشد تا نقش اینگونه گروه‌ها را حذف یا تضعیف نماید. چاپ‌های متعدد مجموعه «نهضت روحانیون ایران» شهادی بر این مدعاست. رحیم نیکبخت، تاریخ‌پژوه معاصر در این‌باره می‌نویسد: «مرحوم علامه دوانی پس از غائله انجمن‌های ایالتی و ولایتی در سال ۱۳۴۱ تا سال ۱۳۵۰ که در قم ساکن بود، به تهیه و گردآوری اسناد و مدارک مربوط به حوادث بعدی نهضت اسلامی مشغول بود. نیمه دوم سال ۱۳۵۶ که جریان نهضت اسلامی می‌رفت تا به انقلاب خروشان تبدیل گردد، وی براساس نگرش و دغدغه تاریخی و با اتکا به منابع و اسناد ارزشمندی که گردآوری کرده بود، دوباره دست به کار شد تا اثر ماندگار دیگری بنگارد. وی با تشویق و تحریض دوستان خود از جمله سخنور دانشمند جناب آقای فلسفی، کار خود را آغاز کرد و در آغازین روزهای سال ۱۳۵۸، تألیف ۱۱ جلدی آن هم به فاصله اندک از پیروزی انقلاب اسلامی را به اتمام رساند. انتشار چنین اثری، آن هم به فاصله‌ای اندک پس از پیروزی انقلاب اسلامی، مورد استقبال و تحسین مردم و علما و بزرگان واقع شد. حجت‌الاسلام دوانی پس از انتشار نهضت دوماهه روحانیون ایران، به مبارزات علمی سلف از روزگار قاجار به توجه نمود و براساس منابع و مآخذ تاریخی، به بازرخوانی سیر مبارزات علما تا نهضت فراگیر امام خمینی (ره) پرداخت. وی برای آنکه اثرکامل علمی تألیف خود را در نهایت درستی و صداقت عیان نماید، در بازگویی نقش علما در جنبش‌های تاریخی، به نقل از منابع دست اول پرداخته است که اغلب نگرش موافق با علما و مراجع ندارد.

با آنکه طی سال‌های اخیر، تعداد قابل توجهی پژوهشی و تحقیقات و نیز اسناد و خاطرات پیرامون انقلاب اسلامی انتشار یافته است، با این حال هنوز هم این کتاب پسرارج، جایگاه قابل توجهی دارد. این مسئله را هم از یاد نبریم که در هنگام انتشار این اثر در سال ۱۳۵۸، این مجموعه جزو منابع بسیار معدود پیرامون تاریخ انقلاب اسلامی و نهضت روحانیون ایران به‌شمار می‌رفت. کتاب نهضت روحانیون ایران از جهات گوناگونی دارای اهمیت است. نخستین

ویژگی آن، تلاش برای حفظ اسناد و مدارک انقلاب اسلامی از گزند روزگار می‌باشد. در این مجموعه کنار به کارگیری اسناد و منابع مستند، مؤلف تلاش نموده است تا از ارائه تحلیل و نظر خود و به عبارت دیگر از تحمیل عقیده شخصی بر خوانندگان خودداری نماید. در این مجموعه اعلامیه‌هایی آمده که انتشار آن، با سختی و خطرات گنبدگاری تآم بوده و خطرناک‌تر از آن، حفظ و نگهداری آنها بوده است. اسنادی که گردآوری نکرد یک برگ‌گمانی آن، با شدت و خطر در آمیخته است. پس از چاپ اول نهضت روحانیون ایران در سال ۱۳۵۸، در سال ۱۳۷۷ چاپ دوم آن توسط مرکز اسناد انقلاب اسلامی انتشار یافت. در پیش‌گفتاری که مرحوم دوانی بر چاپ دوم نگاشته به موارد مهمی که از وجوه اهمیت کار وی می‌باشد، پرداخته است از آن جمله: پس از ۱۴ سال و تجدید چاپ ۱۱ جلدی این کتاب، لازم بود که ما بسیاری از مطالب را بر آن می‌افزودیم و نکاتی را از آن حذف می‌کردیم، ولی این کار را نکردیم تا خوانندگان بدانند آن روزها که ما این مطالب را نوشته‌ایم چه اوضاع و شرایطی بوده که امروز برای آنها جنبه تاریخی پیدا کرده است و اصولاً تاریخ‌نویسی در همین است، نه اینکه با تغییر زمانه و دگرگونی اوضاع، تاریخ هم عوض شود که دیگر آن تاریخ اصیل و گویای عصر و زمان نخواهد بود…» درباره تغییر موضع برخی اشخاص هم می‌گوییم در این مدت تغییرات زیادی پدید آمده، شاید چندی بعد از تجدید چاپ کتاب هم بعضی‌ها مسئله پیدا کنند یا دچار نکتیت زمان شوند، در آن صورت تکلیف، در تاریخ‌نگاری چیست؟ پس بگذارید وقایع همانطور که بوده‌است بماند و مسئولیت هر کس در هر واقعه به عهده خود او باشد!…»

استاد علی دوانی در کنار استاد شهید آیت‌الله‌مطهری در کنگره هزاره شیخ مفیدی